

Laïcitats, laïcisme i aconfessionalitat. Models de relacions entre Església i Estat

Antoni Matabosch

La temàtica d'aquest article és plena d'equívocs atès que no ens acabem d'aclarir sobre el significat de laic o laicista, d'Estat laic o aconfessional. Per a uns, laic és sinònim d'anticlerical, per a altres és un simple fet de sana separació de nivells. El propòsit de l'autor és aclarir conceptes, dotar-los de contingut i exposar críticament els models moderns que hem tingut a Occident, especialment els models laics.

INTRODUCCIÓ I PRECEDENTS HISTÒRICS

A l'Imperi Romà i al poble jueu, religió i Estat es confonen en una mena de monisme polític-religiós. El cristianisme aporta la novetat de distingir clarament l'àmbit religiós i el temporal o polític (el regne de Jesús no és d'aquest món, doneu al Cèsar...), distinció que marcarà tota la història d'Occident. La història posterior, però, va donar molts tombs, no sempre justificables. La nova religió va ser perseguida perquè no volia ser absorbida pel panteó i l'Estat sincrètic. L'Edicte de Milà (313) va establir la tolerància, però Teodosi (380) va declarar el cristianisme religió oficial de l'Estat i va reclamar l'autoritat sobre els afers religiosos. S'inicia així el «cesaropapisme», que a l'Imperi Orient estarà vigent fins a la seva desaparició el 1453.

A Occident s'oscil·la entre l'afirmació de la separació de poders (Gelasi, al segle V) i el progressiu lideratge de l'Església, no sense tensions, en una societat disgregada per les invasions bàrbares i les lluites internes. Europa és un continent cristià. El mateix Carlemany rep la corona de mans de Lleó III (any 800). L'agustinisme polític malinterpreta el bisbe d'Hipona dient que la Ciutat terrenal (poder polític) s'ha de sotmetre a la Ciutat de Déu (poder religiós). És el règim que s'anomena «hierocràtic» (govern dels clergues).

A l'edat moderna l'emperador i el papa perden poder i prestigi. Amb la Reforma protestant i les posteriors lluites religioses dels segles XVI i XVII es trenca la unitat religiosa d'Europa i es va cap a una peculiar tolerància religiosa (Pau de Westfàlia, 1648): *cuius regio eius religio*. En els països protestants això vol dir que cada governant imposa i presideix la seva religió en el seu territori: són les noves esglésies nacionals. En el món catòlic, la creació dels Estats moderns reforça el poder de l'Estat i, tot i que

es torna a insistir en la separació dels dos poders, l'Església predomina. Al segle XVIII la Il·lustració lluita per la llibertat de consciència i la tolerància, vol el trencament de tot absolutisme i la secularització del poder polític, i aboca a la Revolució Francesa. Al segle XIX el moviment liberal s'enfronta a l'anomenat Antic Règim, i l'Església catòlica sovint s'oposa als canvis que considera contraris a la seva posició dels darrers segles (tot i que són lluny dels principis originaris de separació) i continua propugnant l'Estat confessional com a ideal. D'aquestes grans tensions n'han sortit els diferents models que ara tenim a Occident.

SIMBIOSI ESGLÉSIA-ESTAT

La simbiosi Església-Estat ha produït a Europa dos models. D'una banda, el d'*Església d'Estat*, propi dels països protestants del Nord d'Europa. Aquí és l'Estat que domina i absorbeix, i són les Esglésies protestants les que volen autonomia i alliberar-se del control. Aquest procés es fa, gairebé sempre, sense gaires tensions i permet, en general, la conservació pacífica i sense anticlericalismes de certes estructures molt antigues (p.e. les facultats de Teologia a l'interior de les universitats de l'Estat. Es conserva encara aquest model a Dinamarca, Noruega, Anglaterra, Escòcia i Finlàndia.

En els països majoritàriament catòlics dels Sud dona lloc als *Estats confessionals*, on és l'Església que senyoreja i s'imposa ideològicament a l'Estat i és aquest el que vol alliberar-se, a voltes de manera violenta, del que considera control religiós. Això explica les grans tensions i polaritzacions que s'han provocat al centre i sud d'Europa, especialment durant els segles XVIII i XIX i l'aparició d'altres models de relació entre Església i Estat, com són ara els models laics, americà i francès. L'Estat confessional encara és vigent a Malta (catolicisme), a Grècia (ortodòxia) i, en certa manera, a Xipre (ortodòxia).

LA SINGULAR LAÏCITAT DELS ESTATS UNITS D'AMÈRICA

L'aparició de dos models de laïcitat, l'americà i el francès, respon a dues estructures sociològiques i a dues experiències històriques diferents. Als Estats Units es dona una pluralitat de minories, sense cap majoria religiosa, des de l'inici hi ha separació entre confessions i Estat (no es vol caure en l'Anglicanisme d'Estat de la metròpoli anglesa) i s'opta per la mútua cooperació. Es tracta d'una valoració positiva del pluralisme, sense confrontacions. A França hi ha una gran majoria catòlica i algunes petites minories, es donen fortes tensions, la separació Església i Estat és tardana i s'imposa amb duresa, el pluralisme es considera un mal menor i la cooperació institucional en principi queda exclosa. Això crea dues laïcitats ben diferents.

A Occident s'oscil·la entre l'afirmació de la separació de poders i el progressiu lideratge de l'Església, no sense tensions, en una societat disgregada per les invasions bàrbares i les lluites internes

El model americà es pot definir per quatre factors.

a) Primer per un peculiar *pluralisme religiós*. Des del segle XVII la costa Est és un refugi dels puritans perseguits a Anglaterra. Des dels pares pelegrins del Mayflower, fins als baptistes, els quàquers i els metodistes, tots creuen que passen un nou Èxode, que volen crear un paradís i una Terra Promesa de llibertat per a tots en un Estat que reconeix totes les confessions, però que no s'identifica amb cap. Els successius *revivals* o revifaments religiosos dels segles XVIII i XIX, creen multitud de nous grups confessionals: pentecostals, mormons, adventistes, etc. Els catòlics irlandesos, els ortodoxos russos i els jueus s'hi afegeixen. Cap confessió o religió és dominant i totes s'han de respectar.

b) Però, i aquesta és la segona característica, la *creença en Déu* és general i comuna a tots. Déu és invocat constantment, fins i tot pels dirigents, però sense especificar la confessionalitat d'aquest Déu. Els anomenats neoconservadors o nascuts de nou (d'arrel pentecostal o radical) o els fonamentalistes protestants són desenes de milions i promouen aquest tipus d'expansió religiosa i plural.

c) Un tercer tret és la *religió individualista*. Cada individu s'ha de forjar les seves pròpies creences religioses. L'individualisme cívic americà (el *self-made man*) té el seu paral·lel en l'individualisme religiós (el *self-made saint*). També per a molts la religió es converteix en una solució per resoldre els problemes personals o de desequilibris psicològics o de beguda o de drogues. En la mateixa línia es desenvolupa també la teoria del «pensament positiu».

d) Finalment, es tracta d'una religió *nacionalista*. La colonització americana és llegida en clau d'Èxode vers la Terra Promesa per Déu o en clau escatològica, com el Mil·lenni de pau d'una nació que progressa i s'engrandeix sota la mirada de Déu. Es tracta d'un poble predestinat per Déu a ser instrument seu en la història de la humanitat, en agent de la redempció del món. És des d'aquí que s'ha d'interpretar la teoria de l'eix del bé contra l'eix del mal.

Per tant, es tracta d'un Estat laic (separació i independència) sense laïcisme d'Estat (es reconeix el fet religiós).

FRANÇA, L'ESTAT LAIC PER ANTONOMÀSIA

FRANÇA, L'ESTAT LAIC PER ANTONOMÀSIA

La laïcitat francesa volia ser una solució original per tal de posar pau i superar les grans tensions que van tenir lloc a França entorn del trencament del monopoli catòlic, el naixement del pluralisme religiós i l'emancipació de l'Estat. La Revolució Francesa va iniciar una primera laïcitat, que va provocar noves tensions durant el segle XIX entre dues visions: la França «filla gran de l'Església» i la «filla de la Revolució». La Tercera República (1870) va iniciar una colla de mesures laiques que van culminar en la llei de 1905 de separació entre Estat i cultes. La paraula «repú-

blica laica» no apareix fins a la Constitució de la IV República de 1946. La laïcitat francesa es caracteritza per:

a) Separació total entre Església i Estat. Cap religió és de dret públic, sinó que ha de prendre una forma com d'associació privada. L'Estat no subvenciona cap culte.

b) Es reconeix la llibertat de tot ciutadà a la llibertat de consciència, de pensament, d'ideologia i de culte. Totes les creences, idees i opinions estan sotmeses al dret comú.

c) Cap religió no té legitimitat institucional ni té cap reconeixement de la seva funció social. Passen a ser un afer privat. Els ensenyaments morals de les religions no són ni imposats ni combatuts. Hi ha altres instàncies, com l'escola, que les substitueixen com a instància de socialització.

d) La separació és entesa com a neutralitat de l'Estat en matèria religiosa. Es considera que la neutralitat és una condició necessària per garantir la igualtat de tots els ciutadans en l'exercici de la llibertat de consciència i de la mateixa autonomia de les confessions respecte de l'Estat. L'Estat s'absté i cadascú és lliure.

e) L'espai públic no es pot convertir en el lloc d'expressió dels particularismes, dels interessos comunitaristes o confessionals i d'altres trets diferencials. És públic allò que concerneix totes les persones d'una nació; és privat allò que concerneix una persona o diverses, lliurement associades. La laïcitat suposa un espai públic neutre, lliure de tota creença religiosa o ideològica, en què els ciutadans evolucionen sotmesos al mateix tracte, comparteixen els mateixos drets i deures comuns i un mateix bé comú, que els situa més enllà de les diferències que discriminen; la laïcitat francesa estableix un ordre polític al servei dels ciutadans considerats com a tals i no en funció de la seva identitat nacionalista-regioètnica, de classe o religiosa. Hi ha, per tant, un estret lligam entre Estat laic i Estat jacobí o centralista unificat, ja que es menystenen els particularismes lingüístics i culturals.

f) No implica un buit ètic, perquè l'Estat laic té una ètica de mínims o ètica cívica compartida, que inclou els drets humans.

g) En aquest marc es preconitza una escola pública laica, considerada com a «santuari de la laïcitat». A la societat civil ha d'imperar la tolerància. Els poders públics han de garantir la tolerància civil i per tant no han d'exercir aquesta mateixa tolerància (no es poden inclinar per una o altra ideologia), sinó que han de «reservar» les seves opinions, han de ser neutres. A l'escola tots s'han de reservar i ser neutres perquè és el lloc on s'educa en la laïcitat i els seus valors. Cal sostreure l'escola de la societat civil; cal que els mestres i els infants practiquin la «reserva»; no s'ha de practicar la simple «tolerància» de maneres de fer o de pensar o de creure, perquè condicionar els nens, seria una manera d'imposar creences i impediria el principi del lliure examen. A l'escola s'ha d'ensenyar allò que és comú, allò que és científicament provat, i prou. Tot particularisme o creença ha de ser prohibida (per exemple, el vel islàmic).

h) Com a conseqüència lògica, només l'escola pública i laica pot rebre diners públics, perquè només ella assegura la dimensió lliure i universal d'allò que ensenya. El caràcter propi de les esco-

La simbiosi Església-Estat ha produït a Europa dos models. D'una banda, el d'Església d'Estat, propi dels països protestants del Nord d'Europa...

les privades es fonamenta o bé en una pertinença social (diners, classe social...) o en una pertinença confessional, i totes dues coses, diuen, van contra l'obertura a tots i la neutralitat confessional. L'ensenyament religiós confessional s'hauria de fer sempre fora de l'escola perquè es tracta d'una manera concreta, no universal ni de tots, d'enfocar el fet religiós.

Els partidaris de la laïcitat insisteixen a dir que no es tracta de combatre la religió, sinó d'anar més enllà de les diferències religioses tot establint un espai comú als homes i a les dones. La república laica no reconeix altre subjecte de dret que la persona individual a la qual s'ha d'afavorir en la seva llibertat.

CONSIDERACIONS CRÍTiques A LA LAÏCITAT FRANCESA

El model francès de laïcitat té punts molt febles:

a) Implica una noció liberal de la societat, basada en una concepció dels ciutadans entesos com a individus enfront de l'Estat. Tot el que hi ha entre cada ciutadà i l'Estat seria privat, no públic. És, per tant, una concepció molt superestructural dels deures de l'Estat que consisteix a crear un

espai comú i neutre més enllà dels particularismes.

b) D'altra banda, la laïcitat es desentén completament de la història; no reconeix la realitat sociològica de cada país; i es nega a considerar la funció, els valors i les activitats socials de les religions. Oblida que hi ha drets i deures anteriors i superiors a l'Estat i al mateix dret a la pacífica convivència.

c) La democràcia exigeix, certament, que tots els ciutadans siguin tractats amb igual consideració i respecte. Però la noció de ciutadania no exigeix tallar-los a tots amb el mateix patró, sinó garantir una igualtat cívica des de la qual puguin desenvolupar lliurement els seus projectes vitals. El que passa és que la *ciutadania igual* es pot entendre de dues maneres: com a *ciutadania*

simple o com a *ciutadania complexa*. En el primer cas, es tracta els ciutadans com a completament iguals sense tenir en compte les diferències de religió, raça, sexe, etc.; i ens quedem amb un *ciutadà sense atributs*. Una noció complexa de ciutadania, en canvi, implica acceptar que no existeixen persones sense atributs, sinó gent que teixeix la seva identitat amb el vïmet de la seva religió, de la seva cultura, del seu sexe i de les capacitats i opcions vitals. Tractar a tothom per igual exigeix de l'Estat cercar d'integrar les diferències. No es tracta, per tant, d'esborrar de manera simplista les diferències en la vida pública, sinó d'acceptar la complexitat i gestionar i articular la diversitat. I una diversitat important és la religiosa.

d) La llei de 1905 va intentar que el monolitisme catòlic deixés pas a la llibertat religiosa i de consciència. Avui dia, cent anys més tard, ens trobem amb una societat pluralista en la qual hi ha un veritable creuament de diferents cultures, llengües, religions i concepcions de la vida. La solució ja no pot continuar essent més una neutralitat distanciada i asèptica. En unes societats

multiculturals i pluralistes com són les nostres, no basta que l'Estat es declari incompetent, proclami el respecte a tothom, defensi la llibertat de religió i de pensament, i promogui el que és comú. El que l'Estat ha de defensar és cada identitat cultural i mirar que formin un teixit compacte en la societat. No pot renunciar a la construcció de la ciutadania complexa.

e) La neutralitat religiosa de la laïcitat francesa és enganyosa perquè és plena d'ideologia. L'Estat ha de ser neutre en el sentit que no s'ha d'inclinar a favor de cap creença en detriment de les altres, però alhora ha de prendre un compromís actiu per possibilitar i afavorir que totes les creences puguin viure i expressar-se, valorant tot el que porten de valors de sentit de la vida i de millora de la societat.

f) L'escola laica, santuari de la laïcitat, és una utopia, perquè és impossible preservar l'escola i separar-la de la societat civil; i d'altra banda no convé que sigui com una bombolla asèptica, perquè la tolerància convivencial s'aprèn exercitant-la a les aules, enmig de la diversitat manifestada, no amagada. Tampoc facilita la integració dels immigrants, com ho demostra la prohibició del vel islàmic a França, que provoca problemes de rebuig i d'autoafirmació i finalment d'exclusió. La laïcitat no és capaç de resoldre els problemes de la societat multicultural i multireligiosa d'avui. Fàcilment esdevé una religió d'Estat.

Als Estats Units es dona una pluralitat de minories, sense cap majoria religiosa, des de l'inici hi ha separació entre confessions i Estat i s'opta per la mútua cooperació

EL LAÏCISME

A diferència de la laïcitat, el laïcisme pren clarament partit contra tot el que és religiós, especialment el catolicisme. Es fan dues menes de crítiques:

uns afirmen que la religió, per la seva pròpia essència, és irracional, antirracional, obscurantista i origen de tots els fanatismes. Seria un subproducte que s'ha d'intentar fer desaparèixer o ha de ser molt controlat, perquè perjudica la persona i la societat. Podríem citar el *Manifest per l'ateisme* dels Ateus de Catalunya, o persones com Sebastià Alzamora, Oriol Bohigas o Puente Ojea.

Altres, en canvi, afirmen que tota religió impedeix la llibertat real, és un obstacle a l'autèntic progrés, fa impossible el pluralisme i és contrària a la democràcia; l'Estat solament és lliure sense religions, la modernitat només pot existir contra el fet religiós. Així es van manifestar, per exemple, Mario Vargas Llosa i les II Jornades sobre la Laïcitat (Barcelona 2002).

Sobre aquestes bases, el laïcisme *vol* expulsar el que és religiós de tot l'espai social (no només de l'espai públic, comú), tendeix a restringir el dret a l'expressió religiosa i a poc a poc implanta una subtil intolerància religiosa. Nega, per exemple, el dret de les religions a opinar públicament sobre temes morals; tendeix a afirmar que les denúncies que l'Església fa sobre alguns temes són una imposició dels criteris religiosos; o manté que no es pot opinar diferent del que s'ha aprovat en el lloc de la sobirania popular que són els Parlaments.

Davant de la posició laïcista, cal *afirmar* que hi ha la llibertat de pensament i d'expressió de tota persona i institució. Que qualsevol col·lectiu té el dret d'afirmar que, al seu parer, certs valors,

certes lleis, certes actuacions, són beneficiosos o nocius per a la societat, la convivència o la persona humana i que, en conseqüència, demana a l'Estat unes mesures adequades. Com a principi general, no es pot dir que els criteris socials o morals cristians tenen validesa només per als creients. ¿Qui s'atrevirà a negar que hi ha valors del missatge de Jesús que poden ser una bona notícia per a tothom? En lloc de creuar acusacions, retrets i desqualificacions polèmiques que no porten enlloc, seria molt més positiu anar a fons, examinar les diferents antropologies que estan en joc en grans temes com l'avortament, l'eutanàsia o les cèl·lules mare i mirar d'acostar posicions.

Per altra banda, la dimensió religiosa no és una simple afició, una mania o una bogeria. La dimensió transcendent és una realitat en tota la història humana, present en totes les cultures; i en la nostra el cristianisme ha col·laborat definitivament a crear les categories de persona, llibertat, comunitat, amor, proïsme, perdó. El laïcisme no és propi d'una societat equilibrada i democràtica.

L'ESTAT ACONFESSIONAL

L'Estat aconfessional no cau en els mateixos inconvenients que els altres models, recull el que hi ha de positiu en ells i deixa un gran marge de concrecions segons els llocs i les necessitats. Un

Estat aconfessional es basa en quatre elements: 1) separació entre Estat i religions o confessions; cap religió no és l'oficial; 2) llibertat religiosa i de consciència per a tothom; 3) consideració de la dimensió religiosa i de les religions com a positives per a les persones i la societat; i 4) establiment d'una cooperació amistosa entre religions i Estat. A tot arreu això es concreta en uns acords amb les principals confessions. A Espanya tenim els Acords amb el Vaticà de 1979 i amb els protestants (on s'inclou l'Ortodòxia), els musulmans i els jueus de 1992.

La Unió Europea no té competència en matèria religiosa. Cada Estat membre ho regula com vol. La Carta dels Drets Fonamentals de la Unió inclou la llibertat de pensament, de consciència i de religió, i afirma que prendrà mesures contra la dis-

criminació religiosa. 15 dels 25 membres de la UE tenen un règim aconfessional.

D'altra banda, s'ha de reconèixer que la frontera entre Estat laic i aconfessional es va afeblir a favor de la aconfessionalitat. Les mateixes paraules al llarg del temps no sempre tenen el mateix contingut. Un cas típic és el de la laïcitat francesa, on malgrat que es mantingui ferma l'afirmació constitucional de 1946 i 1958 que França és un Estat laic, hi ha concrecions que l'acosten cada vegada més al model aconfessional. La Llei Debré dels anys 50 va trencar el tabú de l'escola laica i es va obrir a subvencionar les escoles privades; Regis Debray ha recomanat l'estudi de les religions a l'escola; Sarkozy proposa revisar la laïcitat i, per exemple, finançar les mesquites. Un expert com Jean Bauberot defensa un «tercer pacte laic» que tingui en compte els grans canvis de la societat, com són el pluralisme o la immigració islàmica.

Es pot afirmar, doncs, que l'evolució de les idees i de les realitats socials i jurídiques a Occident porten a una clara opció aconfessional. On hi ha diferències segons els països és en les aplicacions de la aconfessionalitat en els àmbits escolars, culturals, econòmics o jurídics, en els quals ara no entrarem.

Abans d'acabar voldria reflexionar sobre *una objecció* que sovint es posa a l'Estat aconfessional, com si es concedís a l'Església catòlica un estatus *de privilegi*. Però, ¿què volem dir quan parlem de privilegis? Un privilegi és una normativa que dona un avantatge o una singularitat a una persona o grup, o bé com a excepció a unes obligacions generals o bé com a atribució d'un dret que no tenen els altres. La moralitat d'un privilegi dependrà de si afavoreix el bé comú de la societat o no, de si trenca el principi de l'equitat, de la igualtat i no crea discriminacions. Però, ¿què vol dir igualtat sense discriminacions? ¿Tot reconeixement de la diferència implica un privilegi? Recentment es defensa la noció d'«igualtat complexa», encara no recollida en les cartes internacionals del dret. Aquesta noció, diuen, vol admetre diferències sense permetre desigualtats; vol admetre, en definitiva, dissemblances recíproques. La noció tradicional del concepte il·lustrat d'igualtat parteix, erròniament, de la naturalesa humana igual i comuna sense tenir en compte el fet cultural que necessàriament mediatitza. Així s'assegura la igualtat a nivell de natura humana i es nega a nivell cultural. Cal proposar una nova noció d'igualtat basada en la interacció entre la uniformitat i la diferència. La igualtat complexa ha d'incloure la diferència. Quan hi ha dissemblances culturals i religioses rellevants es requereix un tractament diferencial. La igualtat de drets no significa drets idèntics per als individus amb historials culturals diferents; les necessitats poden requerir diferents drets per gaudir de la igualtat. Per tant, igualtat no és sinònim d'uniformitat, ni tota diferència és privilegi. Si apliquem aquestes reflexions a l'Estat aconfessional, es poden evitar els privilegis o bé generalitzant els drets (totes les religions seran subvencionades o bé totes podran impartir classes sobre la seva creença) o bé legislant segons les diferents exigències culturals i religioses (a cada religió se li reconeixen les seves característiques legítimes). En tot cas, reconèixer el fet religiós, fins i tot en la seva pluriformitat no és un privilegi o no és un privilegi entès en un sentit estricte i per tant inacceptable.

CONCLUSIÓ

Cal ser prudents en l'ús de les paraules, indicant sempre què volem dir i quin model defensem quan emprem els diversos noms de relacions entre Església i Estat. Considero que el millor mot i el millor model és el de l'Estat aconfessional entès correctament. N'hi ha que voldrien defensar la paraula «Estat laic» posant-hi els continguts de l'Estat aconfessional. És legítim, però penso que indueix a confusió.

Antoni Matabosch és director de l'Institut Superior de Ciències Religioses de Barcelona (Iscreb) i catedràtic de Teologia de la Facultat de Teologia de Catalunya.